

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 Yıllık Sanayileşme Sürecine Kısa Bir Bakış

Hüseyin Önder^{1*}

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren geçen 100 yıllık zaman diliminde sanayileşme süreci, birçok aşamadan geçmiştir. Söz konusu sanayileşme süreci, ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümün etrafında şekillenmiş, ülkenin kalkınma hedefleri doğrultusunda önemli gelişmeler göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ekonomik yapı modernize edilmeye çalışılmıştır. 1930'lu yıllar devlet öncülüğünde sanayileşme hareketinin görüldüğü bir dönemdir. 1950-1960'lı yıllar arasındaki süreçte ise özel sektöre dayalı sanayileşme çabaları ön plana çıkmıştır. 1960'lı yıllar ise planlı kalkınma dönemi olarak isimlendirilebilir. 1980 sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti serbest piyasa ekonomisi benimseyerek ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde sanayileşme hareketini yürütmüştür. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizler sonrasında gerçekleştirilen reformlar ile sanayi üretimi istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2010'lardan itibaren, yüksek teknolojiye dayalı sanayileşme stratejileri Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hedefi olmuştur.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlunun göstermiş olduğu gelişimin en önemli aracı sanayi sektörü olmuştur. İnsanoğlunun hayatını kolaylaştıran ve ekonomik anlamda toplulukların gelişmesini sağlayan yegâne olgu sanayi sektörüdür. 1760'lı yıllarda başlayan 1. Sanayi Devrimi ile buhar gücünün kitlesel bir üretim aracı haline gelmesi, geri dönülemez bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Bir ekonominin tarım, hizmetler ve sanayi olarak üç ana sektörden oluştuğu ifade edilebilir. Gelişme ve üretimlerini arttırma çabasında olan, özellikle gelişmiş ülkelere göre daha düşük gelişme

1 Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkiye. E-posta: huseyin.onder@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3779-1067.

düzeyinde olan toplumlar, bir taraftan ekonomi içindeki toplam üretimi arttırmaya çabalarlarken, bir taraftan da sanayi sektörünün ekonomi içindeki (istihdam, katma değer ve ihracat) payını arttırmaya çabalamaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğu günden itibaren geçen 100 yıllık süre içerisinde bu çabayı devam ettirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günlerde içinde bulunduğu durum bütün alanlarda yatırımı gerekli kılmaktaydı. Sanayi sektörü de bunlardan biriydi. Mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşadığı savaşlar genç Cumhuriyete pek parlak bir miras kalmamasına neden olmuştur. Makine ekipman yanında, sanayi için girişimci ve yetmişmiş insan gücünde de önemli bir eksiklik bulunmaktaydı. Bütün bu altyapı yetersizliklerine rağmen Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk dönemlerde bile önemli sanayileşme çabalarını hayat geçirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme çabalarında liberal, ithal ikameci ve planlı kalkınma politikaları farklı dönemlerde uygulanarak başarıya ulaşılmak istenmiştir. Yaşanan bütün bu gelişmeler ve geçen 100 yıllık sürenin sonucunda, mevcut pek çok soruna rağmen, Türkiye Cumhuriyeti artık bir sanayi ülkesi olarak isimlendirilebilir. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık sanayileşme süreci ana hatları ile anlatılacaktır.

1. İlk 10 Yıllık Dönemde Sanayileşme Çabaları

Türkiye'nin sanayileşme çabaları Osmanlı dönemi dikkate alındığında 19.yy başlarındaki Tanzimat hareketlerine dayandırmak mümkündür. Bu dönemde gösterilen gayretler yeterli olmasa da Beykoz Kundura fabrikası özelinde olduğu gibi yeni Türkiye Cumhuriyeti için belirli bir temel oluşturmuştur. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde genç Cumhuriyetin sıfırdan bir sanayi sektörünü inşa etmek zorunda olduğu ifade edilebilir (Yücel, 2015: 3). Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan sanayi sektörünün işletme açısından %75'ni, istihdam olarak %85'ni dokuma, gıda ve kırtasiye sanayisi oluşturmaktaydı. Kimya, deri, taş ve toprağa dayalı sanayi ise yok denecek kadar az bir istihdam ve üretim hacmine sahipti (İlkin, 2012: 379). Söz konusu işletmeler büyük çoğunluğu İstanbul, İzmir, Bursa, Manisa ve Uşak'ta olmak üzere 269 adettir. Bu işletmeler genellikle tarımsal ürünleri işleyerek mamul mal haline getirmektedirler (Ertin, 1998: 165).

Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında edindikleri acı tecrübeler ile sanayi sektörünün önemini kavramışlardı. Bu sebeple sanayi sektörüne özel bir önem gösterildi. 1923 yılında

gerçekleştirilen İzmir İktisat kongresinde kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve sanayileşme ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. 1923 yılından başlayan bu yeni dönemde liberal bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Bu kongrede milli sanayiye teşvik edecek hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesi, sanayi sektörüne yönelik kredi imkanlarının oluşturulmasına, yerli ürünlerin ulaşımında kolaylıklar ve indirimler yapılmasına, sanayi sektörünün teknik eleman ihtiyacının karşılanmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bu kararların sonucunda 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca ihracata yönelik sanayi işletmelerin ithal edeceği hammadde ve ara malları için gümrük vergilerinde muafiyetler tanımlanmıştır (Erdoğan, 1992: 377). İzmir İktisat Kongresi sonrası yaşanan dönemin liberal olarak adlandırılmasının en temel nedeni bu kongrede alınan kararların, özellikle yerli girişimcilerin oluşturulması yönündeki kararın, liberal ekonomik yaklaşımla daha uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır. Yerli girişimci sınıfın oluşturulması için İş Bankası gibi finansal girişimlerin yerine getirilmesine rağmen, Lozan Antlaşmasının eki olan Ticaret Sözleşmesi nedeniyle, yeni yeni filizlenen yerli girişimleri gümrük duvarları ile korumak pek mümkün olmamıştır (Atagenc, 2017: 74-75).

İzmir İktisat Kongresinde her ne kadar milli bir girişimci sınıfın oluşturulmasına yönelik kararlar alınmış olsa da, bu dönem devletinde yeni işletmeler açtığı bir dönem olmuştur. 1926 yılında Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikaları açılarak üretime başlamıştır. Ayrıca 1927 yılında Bursa ve Bünyan Dokuma Fabrikaları, 1928 yılında da Ankara Çimento Fabrikası açılmıştır. Açılan bu fabrikaların yanında 1924 yılında Anadolu Demiryolları ile Ergani Bakır İşletmeleri devletleştirilmiştir (Doğan, 2013: 2123).

Savaşların sona ermesi sebebi ile halk toprağını işlemeye dönebilmiştir. Dolayısı ile tüm sektörlerde belirli bir iyileşme kendi doğası içerisinde zaten yaşanmıştır. 1923 İzmir İktisat kongresinde alınan kararlar ve devletin gerçekleştirmiş olduğu altyapı çalışmaları neticesinde sanayi sektöründe belirli bir gelişme yaşansa da beklentinin oldukça altında kalmıştır. 1927 sanayi sayımına göre sanayi sektörü genel olarak, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki yapıdan çokta farklı bir durum ortaya koymamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında ülkeye özgü pek çok faktör olduğu gibi, küresel anlamda da konjonktür pek uygun değildir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı genç Türkiye Cumhuriyeti'ne gecikmelide olsa etki etmiştir.

2. Planlı Dönemde Sanayileşme Atımları

1. Dünya Savaşı sonrasında küresel boyutta, ekonomik anlamda olumsuz bir yapı ortaya çıkmıştır. Savaştan yenilgi ile çıkan ülkeler ağır koşullar içeren antlaşmalara zorlanmış, galip çıkan ülkeler ise savaş döneminde büyük borçların altına girmiştir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) üretimde ve fiyatlarda azalmalar, işsizlikte ise artışlar yaşanmıştır. 1929 yılının sonbahar aylarında ise New York Borsası çökmüştür. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı olarak adlandırılan bu ekonomik çöküş başta ABD ve İngiltere olmak üzere, pek çok gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeyi etkilemiştir (Ezer, 2010: 429-430).

ABD'de başlayıp Avrupa'ya da bulaşan 1929 Buhranı diğerleri kadar olmasa da Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiştir. Özel sektörün ve millî girişimci sınıfın istenilen seviyeye erişememesinin yanında, yaşanan ekonomik krizin etkisi ile de devletçi uygulamalara yönelmeye başlanmıştır (Bulut, 2003: 90-91). Bu dönemde uygulanan devletçi politikalar sonucunda sanayileşme alanında önemli adımlar atılmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ortamında Türkiye'de sanayileşme çabaları, dışa kapalı ve devlet teşebbüsleri ile yürütülmeye çalışılmıştır (Dalgıç, 2015: 96). Söz konusu döneme adını veren I. Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) 1934 yılında uygulanmaya başlanmıştır. BBYSP Türkiye'de hayata geçirilen ilk kalkınma planı olması ve ithal ikameci sanayileşmeyi benimsemesi açısından oldukça önemlidir. Bu plan ile pek çok fabrika açılmıştır. Açılan bu fabrikalar temel ihtiyaç ile ithal ikamesi ürünler üretmeye yöneliktir. Bu anlayışla gelişen sanayi sektörü, Türkiye'nin ithal malı ihtiyacını %50 oranında azaltmıştır (Gümüş, 2016: 114). BBYSP planı, ekonominin geneline kapsayan bir plan niteliğinde değildi. Söz konusu plan daha çok hangi sanayi tesislerinin nerelerde, hangi kuruluşlar tarafında kurulacağını belirleyen bir program niteliğindeydi. Plan kapsamında kurulan fabrikaların üretim kapasiteleri büyük ölçüde yurtiçi talebi karşılayacak büyüklükteydi. Ayrıca bu fabrikaların bir diğer özelliği de hammadde ihtiyacını kurulduğu bölgelerden karşılamasıydı (İlkin, 2012: 389-391). BBYSP ile kurulan fabrikalar 5 temel grupta toplanabilir. Bunlar şu şekildedir (Özçelik & Tuncer, 2007: 260-261):

- Dokuma Sanayi
- Kimya Sanayi
- Kâğıt Sanayi
- Maden Sanayi

- Taş ve Toprak Sanayi

BBYSP'nin süresi bitmeden İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlıklarına başlanılmıştır. İBYSP ilkinden farklı olarak ara ve yatırım mallarının üretimine önem vermektedir. Diğer taraftan madencilik, ulaşım, elektrik gibi altyapısal faktörleri de barındırmaktaydı. Bu özellikler nedeniyle İBYSP BBYSP'nin uzantısı ve tamamlayıcısı olduğu söylenebilir. Fakat 1939-1943 yıllarını kapsayan bu plan II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle hayata geçirilememiştir (Özçelik & Tuncer, 2007: 261). 1930'lu yıllar Türkiye Cumhuriyeti için devletçi yapının olduğu dönemdir. Bu dönem boyunca ekonomi politikaları korumacılık ve devletçilik temelinde şekillenmiştir. Özellikle bu yıllar, sonuçları düşünüldüğünde, sanayileşme dönemi olarak isimlendirilebilir (Çelik & Çetiner, 2019: 125).

1932 yılında 32 adet olan kamusal sanayi kuruluşu 1939 yılına gelindiğinde 111'e ulaşmıştır. İmalat sanayinin GSMH içerisindeki payı sabit fiyatlar ile 1930 yılında %8'den, 1940 yılına gelindiğinde %12 seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde imalat sanayinin gelişmesinde Sümerbank'ın katkısı oldukça yüksektir. Fakat II. Dünya Savaşı nedeniyle güvenlik önlemleri ön plana alınmış, sanayileşme çabaları geri plana itilmiştir. İmalat sanayinin GSMH içerisindeki payı 1950'ye gelindiğinde %10.9'a düşmüştür. Arada geçen dönem sanayileşme açısından bir boşluk olarak ifade edilebilir (Dülgeroğlu, 1983: 97-98).

3. Çok Partili Dönem İçerisinde Sanayileşme Anlayışı

1924 ve 1930 yıllarında kısa süreli denenen çok partili siyasal yaşam, II. Dünya Savaşı yıllarında tek parti iktidarının yıpranması ve değişen dünya konjonktürünün etkisi ile 1946 yılından itibaren yeniden hayata geçmiştir (Haytoğlu, 1997: 50-52). 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP), 14/05/1950 tarihinde yapılan genel seçim sonucunda, 27 yıllık tek parti yönetimi yerine iktidara gelmiştir.

DP iktidar olduğu dönem süresince ekonominin genelinde serbest piyasa dinamiklerini temel almıştır. Bu sebeple özel girişimi destekleme ve geliştirme, devletin ekonomi içerisindeki rolünü sınırlandırma, tarımda makineleşmeyi geliştirme, karayolu taşımacılığına öncelik verme ve yabancı sermayeyi özendirme şeklinde politikalar uygulamıştır (Kılavuz, 2022: 198). 1948 yılında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında ikili iş birliği antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmadan sonra Türkiye ekonomisini inceleyen, kalkınma ve sanayileşme tavsiyeleri veren Hilts, Thornburg, Barker ve Verdor Raporları hazırlanmıştır (Sertel & Sarıyürek, 2016: 755-

756). Özellikle 1950'li yılların ilk yarısında uluslararası alandan önemli kredi ve hibe antlaşmaları gerçekleştirilmiştir.

DP iktidarı süresince, sanayi sektöründe çimento, madencilik, şeker ve dokuma ürünleri önde olmak üzere, özellikle bakır ve demir üretiminde artış yaşanmıştır. Şeker ve dokuma ürünlerinin halkın tüketimindeki yoğunluğu düşünülünce, ilgili ürünlerin bollaşması DP iktidarının halk nezdindeki itibarını arttırmıştır (Takım, 2012: 169).

Devlet eliyle sanayileşme yerine özel sektörün öncülüğünde sanayileşmeyi politika olarak benimseyen DP, 1955 yılında özel sektör yatırımlarının toplam yatırımların içerisindeki payını %50'nin üstüne çıkarmıştır. Fakat 1954 yılındaki döviz darboğazı ve enflasyon sebebi ile özel sektör yatırımlarının azalması, hükümetin tekrar kamu kuruluşlarını kullanmasına neden olmuştur. İmalat sanayinde faaliyet gösteren işletme 1950 yılında 103 iken, 1960 yılına geldiğinde 219'a yükselmiştir. İlgili dönemde özel sektör işletmelerinin sayısında da artış yaşanmasına rağmen kamu sanayi kuruluşlarındaki artış daha dikkat çekicidir. DP iktidarı döneminde Sümerbank ve Etibank sanayi sektöründe iştirakleri ve yatırımlarını önemli ölçüde arttırmıştır (Kılavuz, 2022: 199). DP'nin 1950 – 1960 yılları arasındaki 10 yıllık iktidarı süresince imalat sanayinin payı ekonomi içerisinde önemli bir biçimde artmıştır. 1948-53 yılları arasında toplam yatırımların sektörel dağılımında, imalat sanayinin payı %13.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1954-59 döneminde %17,7'ye yükselmiştir. Bu artışta DP iktidarının liberal söylemlerinin aksine devlet yatırımlarının payı fazladır. 1955-59 yılları arasında gerçekleştirilen kamu yatırımları ulaşım, enerji ve tarımsal altyapı; özel sektör yatırımları ise konut sektöründe kümelenmektedir (Takım, 2012: 169).

Sanayi sektörünün genelinin GSMH içerisindeki payı 1950 – 1960 yılları arasında %13.1'den %15.9'a çıkmış, büyüme oranı ise %9.2'den %1.5'e düşmüştür. Bu dönem için ortalama büyüme hızı %8.3 olmuştur. 1953 yılında genel olarak sanayi sektörü %18.4'lük bir büyüme oranı yakalamıştır. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin görmüş olduğu en yüksek sanayi sektörü büyümesidir. Sanayi sektörünün genel olarak ilgili dönemde yakaladığı %8.3'lük büyüme oranı, GSMH büyüme oranından (%6.3) daha fazla olduğu için, sanayi sektörünün GSMH'daki payını arttırmıştır (Bahar, 2005: 79).

4. Askeri Müdahaleler Dönemi Sanayinin Durumu

1960 – 1980 yılları arasında geçen süre Türkiye için oldukça çalkantılı olmuştur. 27/05/1960 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ilk askeri darbe ile tanışmıştır. 1961 yılında yapılan genel seçimler ile Türkiye Cumhuriyeti

ilk koalisyon hükümeti ile tanışmıştır. 1971 yılında 12 Mart Muhtırası ise hükümetin istifaya zorlandığı bir askeri müdahale olmuştur. 1980 yılında 12 Eylül tarihinde ise Türkiye ikinci askeri darbe ile tanışmıştır. Söz konusu dönemlerde Türkiye ekonomik ve siyasi açıdan oldukça çalkantılı bir dönem geçirmiştir.

1960 – 1980 yılları arasında Türkiye’de ithal ikameci bir sanayileşme anlayışının olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemdeki ithal ikameci anlayış 1930’lardaki devletçi ithal ikameci anlayıştan farklıydı. 1930’lardaki yaklaşım yabancı sermaye olmadan, yarı-otarşik bir şekilde, yerli hammaddeye dayalı temel tüketim mallarının üretimine yönelik iken, 1960’ların ithal ikameci sanayileşme yaklaşımı, yabancı sermaye iş birliğiyle dayanıklı tüketim mallarının üretimine yöneliktir (Ercan vd., 2008: 233-234; Küçükaksoy ve Cifçi, 2020: 276).

Türkiye söz konusu dönemde planlı kalkınmayı temel almıştır. Bu dönemde 1963-1967, 1968-1972, 1973-1977 ve 1979-1983 yıllarını kapsayan 4 adet kalkınma planı hazırlamıştır. Bu planlarda imalat sanayi ekonominin itici gücü olması nedeniyle öncelikle ele alınmıştır. Hazırlanan dört plan ile sanayi sektörü için tahmin edilen büyüme hızlarına ne yazık ki ulaşamamıştır (Takım, 2011: 157).

Planlı kalkınma döneminin başı olan 1963 yılına gelinmeden önce, 1961 yılında Türkiye Devrim arabalarının prototiplerini üreterek sanayileşme alanındaki gayret ve becerilerini ortaya koymuştur. 1962 yılında Bursa’da Türkiye’nin ilk Organize Sanayi Bölgesi (OSB) Dünya Bankasından alınan kredi ile kurulmuştur (Çetin & Kara, 2015: 52). Bu dönemde Türk sanayisi önemli yurtdışı iş birlikleri gerçekleştirmiştir. Birinci plan döneminde imalat sanayi yılda ortalama %9,6’lık bir büyüme yakalamıştır. Genel olarak sanayinin GSMH içerisindeki payı %16,3’den %19,5’e yükselmiştir. İkinci kalkınma planının sonunda sanayi sektörünün yıllık büyüme hızı %12 seviyesine ulaşmış ve GSMH içerisindeki payı %20,5 seviyesine gelmiştir. İkinci plan dönemi içerisinde 1971 yılında Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği (TÜSİAD) kurulmuştur (Uzunkaya, 2020: 21-23). Üçüncü plan ise Kıbrıs Barış Harekâtı ve 1973 Dünya Petrol Krizi gibi faktörlerin neticesinde hedeflerine ulaşamamıştır. Üçüncü plan döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama %9,8 büyüyerek GSMH içerisindeki payını %22,7’ye yükselmiştir. Dördüncü plan döneminde yıllık ortalama büyüme oranı %1,8’e, GSMH içerisinde sanayi sektörünün payı da %22,6’ya düşmüştür (Yörük, 2011: 103-105).

Askeri müdahaleler ve uluslararası konjonktürde yaşanan önemli gelişmeler ile geçen bu dönem boyunca sanayi sektörünün payı, 1960’taki %16’larda

olan düzeyinden 1970'lerde % 20'lere çıkmıştır. 1980 yılına gelindiğinde ise söz konusu oran % 23'lere ulaşmıştır. Planlı kalkınma dönemi olarak da adlandırılan 1963-1980 yılları arasında sanayinin alt sektörler açısından gelişimine bakıldığında, en hızlı gelişen alt sektörlerin dayanıklı tüketim ve ara malı olduğu görülmektedir (Ercan vd., 2008: 234).

Ayrıca söz konusu dönem için tüketim mallarına yönelik sanayinin önemini koruduğu, ara malında ithal ikamesine yönelik yatırımların yoğunlaştığı, yatırım mallarına yönelik sanayide ise ithal ikamesine yönelik çabalarının arttığı ifade edilebilir. Yatırım mallarına yönelik sanayinin gelişmesinde, dayanıklı tüketim malları sektöründeki elektrikli makine ve taşıt araçları kısmında yaşanan gelişmenin etkisi vurgulanması gereken bir ayrıntıdır (Ercan vd., 2008: 235).

5. Serbest Piyasa Ekonomisinin Şafağında Sanayinin Durumu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk günden itibaren, arada kesintiler bulunsa da uygulamış olduğu ithal ikameci sanayileşme anlayışı, döviz açısından bir darboğaz yaşanmasına engel olamamıştır. İthal ikameci sanayileşme anlayışı ile kurulan Türk sanayi; ölçek, teknoloji, verimlilik ve sermaye yoğunluğu çerçevesinde analiz edildiğinde, özellikle yatırım malları ve hammadde açısından dışa bağımlı olması nedeniyle, döviz konusunda bir kriz imkânı barındırdığı ifade edilebilir. 1979-1973 yıllarını kapsayana dördüncü plan uygulama şansı bulmadan, 24/01/1980 kararları ile Türkiye Cumhuriyeti Sanayisi yeni bir döneme girmiştir (Bahar, 2005: 85-86).

1970'li yılların sonunda dış ödemeler bilançosunda Cumhuriyet tarihinin o zamana kadarki en yüksek açığının ortaya çıkması ve ardı ardına yaşanan devalüasyonların beklenen etkiyi göstermemesi farklı tedbirler alınmasını gerekli kılmıştır. 1980 yılının başında kurulan azınlık hükümeti, neo-liberal yönleri öne çıkan 24 Ocak kararlarını hazırlamış ve Aralık 1983'e kadar, 12/09/1980 darbesi ile iktidara gelen askeri yönetim tarafından da uygulanmıştır. 24 Ocak kararları Türkiye ekonomisini dünyaya entegre etmek, ekonomi içerisinde devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisini işler hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Sanayi politikaları açısından 24 Ocak kararları ile önemli bir dönüşüm yaşanarak ihracata dönük sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu amaçla karşılaştırmalı üstünlüklere göre tekstil, inşaat ve hafif sanayinin ihracatın lokomotif olması kararlaştırılmıştır. Bu süreç ihracatın ve ihracat içerisindeki sanayi ürünlerinin payını yükseltmiştir (Karluk, 2016: 222-223).

Türkiye'nin sanayi politikasının yeniden yapılandığı 1980-1989 yılları arasında rekabet avantajı yakalamak amacıyla, düşük reel ücret politikası

izlenmiştir. Söz konusu dönemde Türk Lirası'nın değeri de düşük tutulup, ihracat açısından fiyat avantajı yaratılmıştır. Bu ortamda ayrıca 1980 öncesindeki sanayi tesislerinin var olan atıl kapasiteleri kullanılarak, imalat sanayi açısından önemli ölçüde üretim artış gerçekleştirilmiştir (Baştav, 2012: 305). İmalat sanayinde 1980-1990 döneminde ortalama olarak % 7, 1991-2000 döneminde ise ortalama olarak % 6'lık bir büyüme oranı yakalanmıştır (Altıok & Tuncer, 2013: 62).

1980 sonrası dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşme çabalarını arttıran Türkiye Cumhuriyeti'nin GSMH'sı içerisindeki sanayi sektörünün payı %25'ler seviyesinde seyretmiştir. 1999 yılında bu oran %28,5 seviyesine ulaşmıştır (Terzi & Oltulular, 2004: 220). 1980 sonrası dönemin sanayileşmeye yönelik temel özelliği, dış dinamiklerin ön plana çıkmış olmasıdır. Bu dönemde Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik başvurusunun (1987) yapılması, Gümrük Birliği'ne (1995) girilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olunması (1995) dış dinamiklerin en önemlileridir (Arısoy, 2005: 47). Ayrıca bu dönemde İran-Irak Savaşı, 1990 Körfez Savaşı, Rusya ve Güneydoğu Asya Krizleri Türk sanayisini önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye'de bu dönemde önemli ekonomik krizler ile baş başa kalmıştır. 1989 yılındaki bilyo kontrollerini tamamen serbestleştirilmesinden sonra Türkiye için 1990'lı yıllar, dışa açık bir makroekonomi görünümüne bürünmüştür. Diğer taraftan 1990'lı yıllarda peş peşe yaşanan krizler ve siyasi istikrarsızlıklar, 2000'li yıllara kadar olan bu 10 yıllık süreyi kayıp yıllar olarak isimlendirilmesine neden olmuştur (Taymaz & Voyvoda, 2015: 26). Söz konusu 10 yıllık süre zarfında GSMH ortalama olarak % 3 büyürken, 6,1'lik standart sapma ve 2,03'lük değişim katsayısına sahiptir. Sanayi sektörü ise söz konusu dönemde ortalama olarak, % 3,8'lik bir büyüme oranına, 6,3'lük bir standart sapma ve 1,68'lik değişim katsayısına sahiptir (Arısoy, 2005: 49).

1990'lı yıllardan 2000'e uzanan süreçte, Türkiye'nin sahip olduğu kronik sorunlar sanayi altyapısının gelişimini yavaşlatmıştır. Enflasyon, cari açık, yüksek faiz ve döviz kurundaki istikrarsızlık sanayi sektörünün üretimini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Uzun yılları kapsayan yatırım ve politikardan mahrum olan Türk sanayisi ülkeyi arzu edilen refah seviyesine ulaştıramamıştır (İstikbal, 2022: 18).

6. Yeni Bin Yılda Türkiye'nin Sanayi Sektörü

1900'lı yılları hem dış hem iç krizler ile geçiren Türkiye Cumhuriyeti 2000'li yıllara da krizler ile girmiştir. 2000 ve 2001 krizleri ekonomik anlamda ağır tahribat yapmasının yanında, Türkiye ekonomisinin

yapısal olarak değişiminde, yeni düzenlemelerin hayata geçirilmesinin de başlangıç noktası olmuştur. Üst üste yaşanan ekonomik krizlerin etkisinden kurtulmak amacıyla mali disiplinin arttırılması, merkez bankasının özerk bir yapıya kavuşturulması, sıkı para politikası ve dalgalı kur rejiminin hayata geçirilmesi gibi önemli değişimler yaşanmıştır. Ülke içinde yaşanan bu gelişmelerin yanında, dünya genelinde yaşanan likidite bolluğu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu dövize kolay ve ucuz bir şekilde ulaşabilmesine imkân vermiştir. Bu iç ve dış ortam sonucunda da Türkiye'nin üretim gücü, rekabet kabiliyeti ve altyapısı da hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Sanayi sektörünün teknoloji düzeyi bu süreç içerisinde gelişerek, dünya genelinde sanayi üretimin içerisinde aldığı payı %0,57'den, %0,85 seviyesine yükseltmiştir (Ertürk, 2023: 247-248).

2000'li yıllar ile birlikte sanayinin GSMH içerisindeki payı %20'lerin altına düşmüştür. 2009 baz yılı fiyatları ile GSMH içerisinde sanayi sektörünün payı 2000 yılında %18,9'dur. Bu oran 2002 yılında %18'e kadar düşmüştür. Yıllar içerisinde söz konusu oran ufak artışlar ile 2011 yılında %19.7'ye yükselmiştir. 2017 yılında ise sanayi sektörünün GSMH içerisindeki payı %20'ye ulaşmıştır. 2000'li yıllarda hizmetler sektörünün ekonomi içerisindeki payı yükselme eğilimine girmiştir (Arpınar, 2022: 85-86). Özellikle inşaat sektörü bu dönemde ekonomi için lokomotif görevi görmüştür.

Sanayi sektörünün GSMH'a içerisindeki payının azalması ve ithalata bağımlı bir gelişim göstermesi üzerine "Türkiye Sanayi Politikası – AB Üyelğine Doğru (2003)" "Türkiye Sanayi ve Strateji Belgesi 2011-2014 (AB Üyelğine Doğru)" ve "Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi- 2015-2018" gibi pek çok plan hazırlanarak önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu belgelerde rekabet, teknoloji, kalifiye eleman, ileri-geri bağlantı kuramama, organize sanayi bölgelerinin eksiklikleri ve Ar-Ge gibi konular vurgulanmıştır. Geleneksel sanayi yerine sanayi sektörünün yüksek teknoloji üreten bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. 1980 sonrası Çin ve Hindistan gibi ülkeler karşısında kan kaybeden tekstil, giyim ve deri gibi sektörler destek verilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca savunma sanayinde dışa bağımlılığın sonlandırılması ile ilgili geniş ve kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır (Doğan, 2013: 223).

2000'li yıllar özellikle savunma sanayinde önemli projelerin hayata geçtiği bir dönem olmuştur. 1974'te Kıbrıs Barış Harekati'ndan sonra ambargoya maruz kalan Türkiye, bu dönemde inşasına başladığı savunma sanayinde ASELSAN (1975), İŞBİR (1979), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982), TUSAŞ (1985) ve ROKETSAN (1988) gibi kuruluşlar ile önemli bir ilerleme kaydetmiştir (Sezgin & Sezgin, 2018: 14). Ayrıca 2000'li yıllarda

irili ufaklı pek çok özel sektör firması da Türkiye'nin savunma sanayine katkı vermeye başlamıştır. Savunma sanayinde yaşanan gelişmelerle, sadece Türkiye'nin ihtiyaçları karşılanmakla kalmamış, yurtdışına da önemli miktarda ihracat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca savunma sanayinde ihtiyaç duyulan mikroçip gibi yüksek teknoloji içeren ürünlerin üretimine de başladığı ifade edilebilir.

Genel Değerlendirme

1923 yılında kurulan ve 2023 yılında 100 yaşına giren Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu ilk günden itibaren muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkmayı ilke edinmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere sanayileşmeyi öncelikli olarak ele almış ve bunu gerçekleştirmek için farklı dönemlerde, farklı politikalar uygulamaya konmuştur. İlk sanayileşmeye yönelik adımlarını yurtiçindeki tüketim ürünlerini karşılamak üzere atan genç Türkiye Cumhuriyeti, sonraki yıllarda ithal ikameci ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarını hayata geçirmiştir. Yurtiçi sanayisinin ileri ve geri bağlantılarını tam sağlayamadan 1980 yılında ihracat dayalı sanayileşme stratejisine geçilmesi nedeniyle sanayi sektörü, ithalata bağımlı bir yapıda kalmıştır.

1980'den sonra ihracata dayalı sanayileşme politikası ve 1996 yılında Gümrük Birliği antlaşması, Türk sanayisini uluslararası rekabete açmıştır. Markalaşma ve yüksek teknoloji üretme konusunda kısır kalan Türk sanayisi, ithalata bağımlı yapısı ile de istenilen atılımı yapmada yetersiz kalmıştır. Avrupa Birliğinin Yeşil Mutabakatı devreye alacağı ilerleyen yıllarda, gerekli yapısal düzenlemeler yapılmazsa Türk sanayisi için önemli kayıplar yaşanabilecektir. Bu süreçte özellikle taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe ciddi kayıplar yaşanması muhtemeldir.

2000'li yılların başında hizmetler sektörü ve inşaat sektörünün GSMH içerisindeki payının artmaya, sanayi sektörünün payının azalmaya başlaması, Türk sanayi sektörü için tehlike çanlarının çalmasına neden olmuştur. İlerleyen süreçte sanayi sektörü için yeni planlamaların yapılması, OSB ve Teknokentler ile ilgili düzenlemeler yapılması ve savunma sanayinin parlaması, Türk sanayi sektörünü ilerisi için umutlandırılan gelişmelerdir. Türkiye, 1961 yılında üretilen Devrim arabalarından sonra, 2022 yılının sonunda, yerli bir arabayı tanıtarak otomotiv endüstrisindeki elektrikli dönüşümü yakalamak istemektedir.

Türkiye geleneksel sanayi sektöründen yüksek katma değerli, yüksek teknoloji ürünleri üreten, böylelikle dünya ticaretindeki payını artırma yönünde hamleler yapan bir konuma ulaşmak istemektedir. Elbette bu

süreçte kendi markasını ve kendi pazarlarını oluşturan bir ülke olmak zorundadır. Bunu başarabilmenin en temel hareket noktalarından biride kalite ve fonksiyonellikte Türk sanayisinin ismini pekiştirmektir. İthalata bağımlı, rekabeti fiyat düzeyleri üzerinden yapan Türk sanayisi, ülkeyi ikinci yüzyılda muasır medeniyetlerin üzerine taşıyamayacaktır. Bu seviyeye ulaşmak için kendi gücüne inanan, kendi kaynaklarını doğru kullanan bir yapının oluşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

- Altıok, M., & Tuncer, İ. (2013). Türkiye imalat sanayinde yapısal değişim ve üretkenlik: 1980–2008 Dönemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 55-70.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye’de Sanayileşme Ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 45-67.
- Arpınar, C. (2022). *Endüstri 4.0 sürecinde Türkiye imalat sanayinin değerlendirilmesi* [Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi].
- Atağenç, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak kararları sonrası Türkiye’nin liberal tecrübesinin karşılaştırmalı analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69-87.
- Bahar, O. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları. *Journal of Management and Economics Research*, 3(4), 64-90.
- Baştaş, L. (2012). Dışa açık büyüme modelinde sanayi politikalarının gelişimi: Türk imalat sanayinin yapısı ve rekabet gücü (1980-2011). *ODTÜ Gelişme Dergisi*(39), 303-322.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş. *Bilgi*(26), 77-101.
- Çelik, O., & Çetiner, S. (2019). Türkiye ekonomisinde kalkınma planları ve kalkınma planlarındaki söylem değişiklikleri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(3), 121-131.
- Çetin, M., & Kara, M. (2015). Bir Kalkınma Aracı Olarak “Organize Sanayi Bölgeleri”: Isparta Süleyman Demirel Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 49-68.
- Dalgıç, A. (2015). Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Sanayileşmenin Geleceği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*(603), 95-101.
- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*(28), 211-231.
- Dülgeroğlu, E. (1983). Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin sanayileşmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 93-102.
- Ercan, F., Karakaş, D., & Tanyılmaz, K. (2008). Türkiye’de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler. In G. E. Arslan (Ed.), *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85.Yılında Türkiye Ekonomisi* (Vol. 4, ss. 213-254). Ankara, Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Erdogan, S. (1992). Türkiye’de sanayileşmenin tarihi gelişimi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(5), 375-384.

- Ertin, G. (1998). Türkiye'de sanayi. In N. Serter (Ed.), *Türkiye Coğrafyası* (ss. 163-183). Anadolu Üniversitesi.
- Ertürk, E. (2023). Türkiye Ekonomisinde Sanayileşmenin Evrimi ve Savunma Sanayii. In S. A. O. Ahmet İncekara (Ed.), *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi* (ss. 239-256). İstanbul Üniversitesi.
- Ezer, F. (2010). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 427-442.
- Gümüş, Y. (2016). Geçmişten geleceğe Türkiye'nin sanayileşmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*(603), 113-118.
- Haytoğlu, E. (1997). Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945). *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 48-56.
- İlkin, A. (2012). Türkiye'de Sanayi Politikası (1923-1973). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1), 377-423.
- İstikbal, D. (2022). *Türkiye'de Sanayinin Dönüşümü ve Yeni Teknolojik Trendler*. Seta Yayınları.
- Karlık, S. R. (2016). Türkiye Ekonomisini Dışa Açan 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları: Öncesi ve Sonrasında Ekonomik Durum. Proceedings of International Turgut Ozal Symposium, Ankara.
- Kılavuz, N. (2022). Demokrat Parti'nin Sanayileşme Anlayışı ve Uygulamalar: Şeker Fabrikaları, Dokuma Sanayileri, Çimento Fabrikaları, Demir-Çelik Fabrikası. *Ekev Akademi Dergisi*(89), 195-210.
- Küçükaksoy, İ., & Çifçi, İ. (2020). Economic Crisis and Stabilization Decisions Launched in Turkey (In Turkish Economy). Edit: Güler Günsoy. Anadolu University Publications. Eskişehir.
- Özçelik, Ö., & Tuncer, G. (2007). Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 253-266.
- Sertel, S., & Sarıyürek, M. B. (2016). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu. *Journal of International Social Research*, 9(42), 749-767.
- Sezgin, Ş., & Sezgin, S. (2018). Dünya'da Ve Türkiye'de Savunma Sanayi: Genel Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-19.
- Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarında maliye politikaları. *Maliye dergisi*(160), 154-176.
- Takım, A. (2012). Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(02), 157-187.
- Taymaz, E., & Voyvoda, E. (2015). 2023'e Doğru Sanayi, Yapısal Dönüşüm ve Sanayi Politikaları. *İktisat İletme ve Finans*, 30(350), 25-62.
- Terzi, H., & Oltulular, S. (2004). Türkiye'de sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.

- Uzunkaya, S. Ş. (2020). Türkiye Ekonomisi'nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 14-30.
- Yörük, A. (2011). Türkiye ekonomisinde yapı değişimleri planlı dönem (1963-1989). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46, 95-151.
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV).